

HAL
open science

**Vocabulaire antique et nomenclature moderne : le sens de
διάζωμα au théâtre**
Jean-Charles Moretti

► **To cite this version:**

Jean-Charles Moretti. Vocabulaire antique et nomenclature moderne : le sens de *διάζωμα* au théâtre. *Μ. Κορρές, Στ. Μαμαλουκος, Κ. Ζάμπας, Φ. Μαλλουχου-Tufano. "Ηρώς κτιστής, μνημη Χαράλαμπου Μπουρα, II*, pp.195-202, 2018. <halshs-02167658>

HAL Id: halshs-02167658

<https://shs.hal.science/halshs-02167658>

Submitted on 28 Jun 2019

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire HAL, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

ΗΡΩΣ ΚΤΙΣΤΗΣ

μνήμη

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ ΜΠΟΥΡΑ

Η έκδοση πραγματοποιήθηκε με τη συνεισφορά των

Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού
Αστική μη Κερδοσκοπική Εταιρεία Πολιτιστικού
και Κοινωφελούς Έργου Αιγέας
Ίδρυμα Ιωάννου Φ. Κωστοπούλου
Ίδρυμα Δημητρίου και Αίγλης Μπότσαρη

Εικόνα εξωφύλλου:

Νότια όψη του κωδονοστασίου (1888) της Μονής Οσίου Λουκά (Βοιωτία).

Χ. Μπούρας, «Δύο μικροί ναοί, οκταγωνικού τύπου, ανέκδοτοι», *Δελτίον Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, Γ', 1962-63, σ. 127-173, πίν. 41-45.

Ορθή προβολή υπό κλίμακα 1: 25, σε διαφανές χαρτί -30 × 92 εκ., Χ. Μπούρας, 1961.

Εικόνα οπισθοφύλλου:

Ιερόν Αρτέμιδος Βραυρωνείας, βόρειο σταϊκό οικοδόμημα,

άποψη μέσω του ανατολικού προπύλου.

Χ. Μπούρας, *Η Αναστίλωση της Στοάς της Βραυρώνος*, Αθήνα 1967, σελ. 92.

Προοπτική αναπαράσταση σε χαρτόνι 35 × 50 εκ., Χ. Μπούρας, 1962.

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ Κική Μπίρταχα, Μανόλης Κορρές, Σταύρος Μαμαλούκος
Κώστας Ζάμπας, Φανή Μαλλούχου-Τυφάνο

ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ Κική Μπίρταχα

ΕΚΤΥΠΩΣΗ Γιώργος Κωστόπουλος

ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ Στέλιος Λιάτης

ISBN (set) 978 960 204 373 8

ISBN (Τόμος ΙΙ) 978 960 204 375 2

© 2018 Εκδοτικός Οίκος ΜΕΛΙΣΣΑ

Εκδοτικός Οίκος ΜΕΛΙΣΣΑ

Σκουφά 58, 106 80 Αθήνα

T. 210 3611692, F. 210 3600865

www.melissabooks.com

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή, ολική, μερική ή περιληπτική, καθώς και η απόδοση κατά παράφραση ή διασκευή του περιεχομένου του βιβλίου με οποιονδήποτε τρόπο, μηχανικό, ηλεκτρονικό, φωτοτυπικό, ηχογράφησης ή άλλο, χωρίς προηγούμενη γραπτή άδεια του εκδότη, σύμφωνα με τον Νόμο 2121/1993 και τους κανόνες του Διεθνούς Δικαίου που ισχύουν στην Ελλάδα.

ΗΡΩΣ ΚΤΙΣΤΗΣ

μνῆμν

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ ΜΠΟΥΡΑ

ΤΟΜΟΣ ΙΙ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΜΑΝΟΛΗΣ ΚΟΡΡΕΣ

ΣΤΑΥΡΟΣ ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ

ΚΩΣΤΑΣ ΖΑΜΠΑΣ

ΦΑΝΗ ΜΑΛΛΟΥΧΟΥ-ΤΥΦΑΝΟ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΜΕΛΙΣΣΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

†SLOBODAN ĆURČIĆ

ΚΩΣΤΑΣ ΖΑΜΠΑΣ

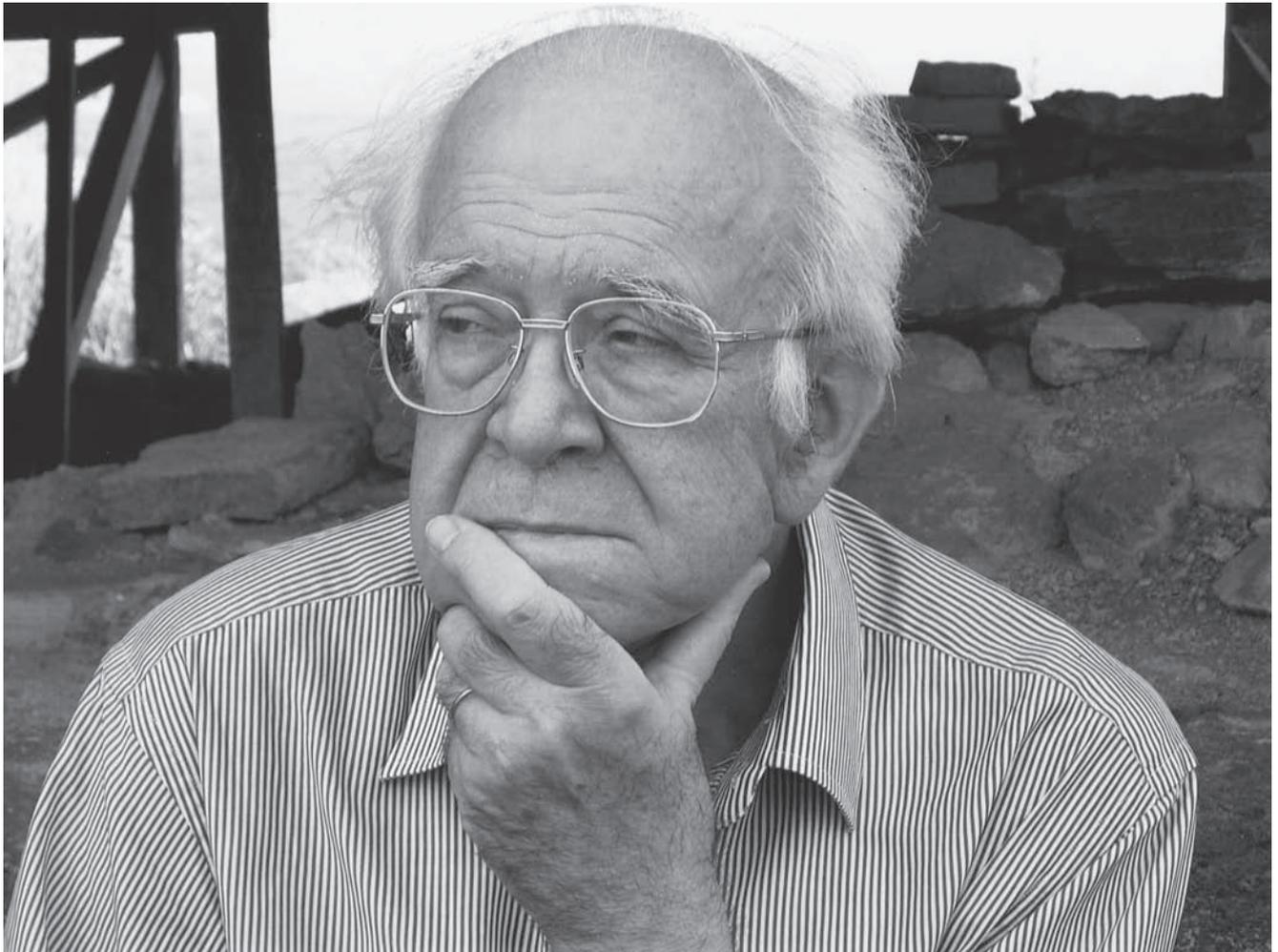
ΜΑΝΟΛΗΣ ΚΟΡΡΕΣ

ΒΑΣΙΛΗΣ ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗΣ

ΦΑΝΗ ΜΑΛΛΟΥΧΟΥ-ΤΥΦΑΝΟ

ΣΤΑΥΡΟΣ ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ

ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ ΠΟΛΥΒΙΟΥ

Χαράλαμπος Μπούρας (1933-2016).

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	9		
ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ ΜΠΟΥΡΑ	12		
ΑΣΠΑΣΙΑ ΛΟΥΒΗ-ΚΙΖΗ Ανάγλυφα της Περιβλέπτου και το τοπικό εργαστήριο γλυπτικής του 14ου αιώνα στον Μυστρά	19	ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ ΗΛΙΑΔΗΣ Ο φωτισμός του ναού της Παναγίας Ασίνου	203
ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΩΛΟΣ Τα υδραγωγεία της ελληνιστικής εποχής (3ος-1ος αι. π.Χ.) και η συμβολή τους στην ιστορία της υδροτεχνολογίας	35	ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ι. ΜΠΑΡΤΖΗΣ Τα παλάτια του Κιαμίλ Μπέη στην Κόρινθο	213
ΜΑΡΙΑ ΜΑΓΝΗΣΑΛΗ Το στάδιο και οι στοές του Γυμνασίου της αρχαίας Μεσσήνης. Η αρχιτεκτονική διαμόρφωση και η αναστήλωση	45	ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΜΠΙΛΗΣ Η τροποποίηση ενός υστερορωμαϊκού λουτρού σε εκκλησία. Η περίπτωση του εκκλησιδίου Αγ. Γεωργίου Μελάνων Νάξου	229
ΦΑΝΗ ΜΑΛΛΟΥΧΟΥ-ΤΥΦΑΝΟ Ο Χαράλαμπος Μπούρας και η αναστήλωση των αρχαίων μνημείων στην Ελλάδα	57	ΜΑΝΟΣ ΜΠΙΡΗΣ Τα νεώτερα μνημεία και η εξειδικευμένη αντιμετώπιση της προστασίας τους	243
ΧΡΥΣΑ ΜΑΛΤΕΖΟΥ Βενετσιάνικα ποιήματα για την Αθήνα και τα μνημεία της με αφορμή την κατάκτηση της πόλης από τον Morosini	87	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΠΟΛΕΤΗΣ Η <i>κατατομή</i> του Διονυσιακού θεάτρου	247
ΣΤΑΥΡΟΣ ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ Middle and Late Byzantine church architecture in the periphery of Constantinople	97	PHILIPP NIEWÖHNER The late antique 'area' of Miletus and other christian cemeteries in the Aegean	263
ΒΑΣΙΛΕΙΑ Δ. ΜΑΝΙΔΑΚΗ Θεωρίες για τη γωνιακή θέαση στη μελέτη της αρχαίας κλασικής αρχιτεκτονικής	125	AENNE OHNESORG 'Byzantinischer Archaismus' auf Paros und Naxos	273
ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΜΑΝΟΥΣΟΥ-ΝΤΕΛΛΑ, ΓΙΩΡΓΟΣ ΝΤΕΛΛΑΣ Νέα στοιχεία για την «Άνω Οβριακή» συνοικία της πόλης της Ρόδου	137	ΑΙΝΕΙΑΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Σχεδιασμός και χάραξη της κατασκευής στη Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή περίοδο	287
ΘΑΛΕΙΑ ΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ Από τη βυζαντινή στη σύγχρονη εποχή: Οι μεταμορφώσεις του μητροπολιτικού συγκροτήματος της Θεσσαλονίκης ως απεικόνιση των πολεοδομικών επεμβάσεων και των ιστορικών περιόδων της πόλης	151	ROBERT OUSTERHOUT Ribbed vaults in Byzantine Cappadocia	301
ΔΗΜΗΤΡΑ ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΥ Ο αρχαίος πύργος στην Αγία Μαρίνα Κέας. Μία πρώτη προσέγγιση	169	OLGA PALAGIA The riddle of Acropolis Museum 1263: A fourth-century repair to the Erechtheion frieze?	309
STEPHEN G. MILLER Theodosios II and the temple of Nemean Zeus	185	ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΑΛΛΗΣ Η βυζαντινή ψευδοσαρκοφάγος από το Ωρολόγι της Εύβοιας και ο εικονιστικός διάκοσμός της	315
JEAN-CHARLES MORETTI Vocabulaire antique et nomenclature moderne : le sens de διάζωμα au théâtre	195	ELISABETTA PALLOTTINO Architetti e archeologi costruttori d'identità. L'invenzione dei siti archeologici tra XVIII e XXI sec.: origini e casi esemplari nell'area romana	325
		ΚΛΑΙΡΗ ΠΑΛΥΒΟΥ Η πολυωροφία στο Αιγαίο κατά τους προϊστορικούς χρόνους	335

ΝΑΥΣΙΚΑ ΠΑΝΣΕΛΗΝΟΥ Υπέρθυρα προσκυντήρια σε βυζαντινούς ναούς. Μορφολογία	345	TAKASHI SEKI The Parthenon, the Propylaea, and Pericles	523
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ-ΒΕΝΕΤΑΣ Το «Σύνταγμα» της Αθήνας: Η γένεσις ενός εμβληματικού χώρου	351	ΚΟΣΜΑΣ ΣΚΑΡΗΣ Διδάγματα από παλαιότερες αναστηλώσεις στην Ακρόπολη. Η αξιολόγηση της διατήρησης ορατών ιστορικών βλαβών στις έως τώρα αναστηλώσεις ενόψει της επικείμενης αναστήλωσης των τοίχων του Παρθενώνος	531
ΙΩΑΚΕΙΜ ΑΘ. ΠΑΠΑΓΓΕΛΟΣ, ΛΕΩΝΙΔΑΣ Κ. ΠΛΑΤΑΝΙΩΤΗΣ Η υπό το καθολικό της Μονής Βατοπεδίου βασιλική	363	ΘΩΜΑΣ ΣΥΝΟΔΙΝΟΣ Ο ναός του Αγίου Νικολάου στο Καμάρι της Αμοργού	539
ΒΑΡΒΑΡΑ Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Τρεις βυζαντινοί ναοί στη Θεσπρωτία	371	TASOS TANOULAS In search of the perception of architectural space in Byzantine literature	551
ΑΡΙΣΤΕΑ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ-ΚΡΙΣΤΕΝΣΕΝ Ο πύργος του Χατζή Αλή Χασεκί και το περιβάλλον αγρόκτημα. Μαρτυρίες	389	ΝΙΚΟΛΑΟΣ-ΙΟΝ ΤΕΡΖΟΓΛΟΥ The idea of the monument in the age of the enlightenment: Towards a conceptual genealogy	563
ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΗ-VON ΜΟΟΚΚ Θέατρο του Διονύσου Ελευθερέως: Η ανάδειξη του ρόλου των παρόδων μέσω της απακατάστασης των βάρων τους	403	ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ Ι. ΤΗΟΧΑΡΙΔΙΣ A note on the <i>astragalos</i> as transcribed in Byzantine carpentry	573
ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΠΑΡΑΣΧΗ Διαχρονικές μεταμορφώσεις των πλευρικών τοίχων του σπηκίου του Παρθενώνος	417	ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΤΟΥΡΝΙΚΙΩΤΗΣ O Auguste Perret και η Ελλάδα	579
ΑΦΡΟΔΙΤΗ ΠΑΣΑΛΗ Επιβιώσεις της βυζαντινής αρχιτεκτονικής τον ΙΘ' αιώνα στον νόμο Τρικάλων	427	ΚΩΣΤΑΣ Γ. ΤΣΙΚΝΑΚΗΣ Η καταστροφή της Loggia του Ηρακλείου το 1904 και οι ιταλικές αντιδράσεις	593
URS PESCHLOW Am Kai von Konstantinopel. Reste einer Repräsentationsarchitektur an der Sarayspitze	439	ΚΩΣΤΑΣ ΤΣΟΥΡΗΣ Δημόσια υδραγωγεία στη βυζαντινή περιφέρεια (9ος-15ος αιώνας)	603
ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΠΕΤΡΙΔΟΥ Το λήμμα Architecture στο <i>Dictionnaire d'architecture</i> του A.C. Quatremère de Quincy της <i>Encyclopédie</i> <i>Méthodique</i>	459	ΕΛΕΝΗ ΦΕΣΣΑ-ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Μέγαρο Μετοχικού Ταμείου Πολιτικών Υπαλλήλων. Ένας υποδειγματικός εκσυγχρονισμός κτηρίου ιστορικού ρυθμού στην Αθήνα του Μεσοπολέμου	613
ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΠΙΝΑΤΣΗ Βυζαντινά μαρμάρια δάπεδα της Μάνης	471	ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ Τυπολογία και μορφή πύργων της Άνδρου	621
ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΠΟΖΙΟΠΟΥΛΟΣ Η γέφυρα de Bosset Αργοστολίου. Το χρονικό του μνημείου και της διάσωσής του	489	ANDREY VINOGRADOV, DENIS JOLSHIN Middle Byzantine brick decoration in the churches of the Caucasus and Kievan Rus	629
ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ ΠΟΛΥΒΙΟΥ Η ιδιαιτερότητα της αγιορειτικής μεταβυζαντινής εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής	503	ΕΛΕΝΗ-ΑΝΝΑ ΧΛΕΠΑ Ένα αυτοκρατορικό λουτρό στον Μαραθώνα	641
GIORGIO ROCCO Il 'Grande Quadriportico' del Ginnasio Occidentale di Kos: nuovi dati per la sua ricostruzione	509	ΡΟΖΑΛΙΑ Κ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΠΟΥΛΟΥ Συμβολή στη μελέτη της αρχιτεκτονικής της παλαιοχριστιανικής βασιλικής του Ασκληπιείου Αθηνών	659
		ΑΘΗΝΑ ΧΡΙΣΤΟΦΙΔΟΥ Καμπαναριά μορφής πύργου: Χαρακτηριστικά στοιχεία των εκκλησιών της Έξω Μάνης	671

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

Ο Χαράλαμπος Μπούρας δεν είναι πλέον μαζί μας, το έργο του όμως είναι γύρω μας ... ακόμη και εμείς οι ίδιοι είμαστε μέρος του. Γύρω μας υπάρχουν οι γνώσεις της Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής και οι ιδέες που καλλιέργησε και έθεσε στη διάθεση όλων τόσο απλόχερα και αποτελεσματικά. Όμως, ενώ αυτό το πεδίο υπήρχε και πριν από τον Μπούρα χάρις στις προσπάθειες των προγενοστέρων του, η Προστασία και Συντήρηση των μνημείων είναι τομείς οι οποίοι στη χώρα μας ποτέ δεν είχαν εξειδικευθεί σε εθνική κλίμακα, επειδή οι αξιοθαύμαστοι πρωταγωνιστές του είδους, έως την εποχή του Ορλάνδου και του Τραυλού, αποτελούσαν μεμονωμένες ατομικές περιπτώσεις. Η μετεξέλιξη του πεδίου δράσης αυτών των πρωτοπόρων σε αποκρυσταλλωμένη επιστημονική - επαγγελματική ειδικότητα εντός της ελληνικής επικράτειας, με ήδη ικανοποιητική θεσμική κατοχύρωση και συλλογική καταξίωση, είναι και αυτή ένα από τα επιτεύγματα του Χαράλαμπου Μπούρα. Οι παλαιότεροι από εμάς ήδη γνωρίζουν αυτή την ιστορία. Η πρώτη αρχή της στη σκέψη του δασκάλου μας μάλλον μας διαφεύγει, όμως τον Μάρτιο του 1967, μήνες μετά την ανάληψη καθηκόντων διδασκαλίας στην Αρχιτεκτονική Σχολή της Θεσσαλονίκης, ο Μπούρας είχε έτοιμες τις περίφημες «*Τρεις Προτάσεις*», που νεότερος ακόμη, αλλά ήδη με αναγνωρισμένο επιστημονικό κύρος, πρόλαβε να υποστηρίξει κατά τη διάρκεια του *1ου Αρχαιολογικού Συνεδρίου* και ακολούθως να δημοσιεύσει στα *Τεχνικά Χρονικά*. Οι προτάσεις αφορούσαν στην υψηλής αξιοπιστίας τεκμηρίωση και διάγνωση της κατάστασης των μνημείων, τη δημιουργία και αποτελεσματική τήρηση κατάλληλων αρχείων και, τέλος, τις μεταπτυχιακές σπουδές των αρχιτεκτόνων για μια υψηλού επιστημονικού και επαγγελματικού επιπέδου εξειδίκευση. Ταυτοχρόνως, επειδή το περιβάλλον του δεν ήταν ακόμη συλλογικά ώριμο, φρόντισε για την εφαρμογή της ιδέας, έστω και σε ατομικό επίπεδο. Με το ήδη μεγάλο κύρος του και μετά από πάμπολλες ώρες και ημέρες σύνταξης κειμένων, επιστολών και υπομνημάτων, κατάφερε επί δεκαετίες να εξασφαλίζει υποτροφίες για εξειδίκευση στο εξωτερικό των καλύτερα προετοιμασμένων νέων αρχιτεκτόνων, που παρά την τότε τεράστια άνθιση της ανοικοδόμησης και τη δεδομένη προοπτική επαγγελματικής επιτυχίας σε αυτήν, προτιμούσαν ήδη την όχι τόσο προσοδοφόρο περιπέτεια της εργασίας στα μνημεία. Χρόνο με τον χρόνο ο αριθμός τους μεγάλωνε και ήδη πλησίαζε την εκατοντάδα, όταν επί τέλους έγινε δυνατή η δημιουργία σχετικών προγραμμάτων και στην Ελλάδα. Κατά το ίδιο μακρό χρονικό διάστημα ο Καθηγητής ετοίμαζε το έδαφος και σε προπτυχιακό επίπεδο με κατ' επιλογήν μαθήματα εφάμιλλα με ό,τι μπορούσαν να προσφέρουν τα καλύτερα τεχνικά πανεπιστήμια της Ευρώπης. Ταυτοχρόνως, ο ίδιος πρωταγωνιστούσε στα μεγαλύτερα αναστηλωτικά έργα της χώρας (πάντοτε χωρίς χρηματική αμοιβή) και η διδασκαλία του ήταν ως εκ τούτου πραγματικά ρεαλιστική, υποστηριζόμενη από την τεράστια πρακτική - οικοδομική γνώση του, που ταυτοχρόνως συνδυαζόταν με τέλεια γνώση των νομικών, διοικητικών, οικονομικών και άλλων διαδικασιών.

Με όλα αυτά ο Χαράλαμπος Μπούρας είχε άμεση επίδραση σε εκατοντάδες νέους αρχιτέκτονες, οι οποίοι σύντομα διέπρεψαν σε ένα επάγγελμα, το οποίο οι ίδιοι αναγνωρίζουν ως κύριο παράγοντα της αυστηρής επιστημονικής και βάσει αρχών ανάπτυξής του στην Ελλάδα. Με άλλες λέξεις ο Χαράλαμπος Μπούρας υπήρξε ο *Η ρ ω ς Κ τ ί σ τ η ς* αυτής της δραστηριότητας που μας ενώνει και μας κάνει τόσο χρήσιμους στον κόσμο μας. *Η ρ ω ς Κ τ ί σ τ η ς* κατά την αρχαία σημασία του όρου: ιδρυτής μιας πόλεως ή γενικότερα ενός συλλογικού θεσμού. Σε αυτό το νέο πεδίο, που ήδη είναι πολύ παλιό και όπου οι παλαιότεροι έχουν πάρει ήδη σύνταξη, αφού όμως πρόλαβαν να μεταδώσουν πολλά στην επόμενη γενιά, ο Χ. Μπούρας μας ενέπνευσε και το ήθος: συναγωνιστές, όχι ανταγωνιστές!

Αλλά ενώ ο χρόνος συνεχώς ρέει και οι καταστάσεις μεταβάλλονται, και καθώς οι δυνάμεις μας δοκιμάζονται, και ενώ ο ίδιος έφυγε, αν και είχε ακόμη τόσο πολλά να προσφέρει και να ευχαριστηθεί, τα πολυάριθμα συγγράμματά του διατηρούν στο ακέραιο την αξία τους, ενώ οι συμβουλές του, οι σκέψεις του και οι τρόποι του φαίνεται ότι έχουν ακόμη τόση δύναμη, ώστε να συνοδεύουν ευχάριστα και ευεργετικά την παραπέρα πορεία μας.

Λόγω των περιστάσεων κατά τη σύνταξή του, το ως άνω εισαγωγικό κείμενο τόνισε κυρίως την τεράστια συμβολή του Μπούρα στην προστασία των μνημείων και στον επί δεκαετίες προς αυτά επιστημονικό και επαγγελματικό προσανατολισμό νέων αρχιτεκτόνων. Αυτό, άλλωστε, ήταν και το μέγιστο μέρος των προσπαθειών του, μέσω του οποίου αξιώθηκε να είναι ένας Έρωσ Κτίστης. Όμως το πρόγραμμά του περιείχε πολλά άλλα. Ορισμένες μελέτες του εμπίπτουν περισσότερο στην Ιστορία της Τέχνης, άλλες στην ιστορία των ιδεών, ή στη βιογραφική τεκμηρίωση της πράξης ή της σκέψης κάποιων πρωταγωνιστών της Αρχιτεκτονικής ή της Αρχαιολογίας. Χάρης στο ευρύτερο ενδιαφέρον του για τόσο πολλά και την ικανότητά του να συγκροτεί τις αντίστοιχες γνώσεις με ένα σύστημα αυστηρής λογικής ταξινόμησης, ανάλυσης και δομικής συσχέτισης, ο Χ. Μπούρας ήταν κατά κανόνα σε θέση να παρακολουθεί οποιαδήποτε συζήτηση εντός του ευρύτερου πεδίου της Αρχιτεκτονικής, της Αρχαιολογίας, της Ιστορίας ή της Προστασίας των μνημείων και της Οικοδομικής τεχνολογίας και με αίσθημα επιστημονικής ευθύνης και οικονομίας χρόνου να εξηγεί, να συνοψίζει και να διαφωτίζει αντικείμενα και θέματα, ακόμη και σε καθ' ύλην ειδικότερους, όταν αυτοί δεν διέθεταν τη δική του δύναμη σκέψης ή ευαισθησία, κοινωνική και πολιτική. Κατ' αυτόν τον τρόπο η συμβολή του σε διάφορα επιστημονικά συμβούλια υπερέβαινε πάντοτε τα συνήθη. Τούτο συμβάδιζε με την περιβόητη μνήμη του (στην πραγματικότητα αποτέλεσμα και εντονότερου ενδιαφέροντος για περισσότερα θέματα), η οποία, συνδυαζόμενη με μακρότατη επί δεκαετίες συμμετοχή σε συλλογικά σχήματα, τον καθιστούσε αληθινό μνήμονα αυτών, όπως π.χ. στο Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο. Ταυτοχρόνως, μέσω της έμπρακτης εφαρμογής της αρχής της διεπιστημονικής συνεργασίας, συνέβαλλε στη γνωριμία και εξοικείωση πλείστων με πρόσωπα και πράγματα άλλων κλάδων. Παρά την εντατική εμπλοκή του στα κοινά και την απλόχερη προσφορά πολύτιμου χρόνου σε άλλους, ιδίως σε νεώτερους, ως εκ θαύματος ο Χαράλαμπος Μπούρας παρήγε το μέγιστο σε ατομικό επιστημονικό έργο, μετρήσιμο ακόμη και ως απλή ποσότητα –πόσω μάλλον ως γινόμενο ποσότητας επί ποιότητας! Πώς το κατάφερε; Μόνον επειδή ήταν πολύ εργατικός και επειδή διέθετε ασυνήθιστη ικανότητα κρίσεως, ασυνήθιστη ικανότητα μνημονικής συλλογής και δημιουργικής αξιοποίησης πλήθους οπτικών εικόνων και βιβλιογραφικών πληροφοριών, έξοχο τάλαντον λόγου, προφορικού και γραπτού, ταχύτατη καλλιγραφική διατύπωση ακόμη και με στυλό, τελείως αππλλαγμένη συντακτικών, ορθογραφικών και νοηματικών λαθών, ασυνήθιστο όγκο άριστα συγκροτημένων γνώσεων και μαζί ασυνήθιστη πειθαρχία, η οποία συστηματικά τον απομάκρυνε από χρονοβόρες εκ του προχείρου διεξαγόμενες συζητήσεις («πηγάδια», «όχι σύντομα τηλεφωνήματα» κ.τ.τ.), ή άλλες μορφές ελαφράς απασχόλησης. Την μη διαθέσιμότητα του Μπούρα για τέτοια, κάποιοι την είδαν σχεδόν με αντιπάθεια και ενίοτε άσκησαν επ' αυτής τις ερασιτεχνικές ψυχολογικές ερμηνείες τους, παραβλέποντας ωστόσο το γεγονός ότι οι πλείστοι από τους φιλικά διαθέσιμους για μακρές ευχάριστες συζητήσεις και οικειότητες, τελικά ήταν ακριβώς εκείνοι που αντίθετα προς τον Μπούρα και τους ολίγους ομοίους του, δεν προλάβαιναν να διαβάζουν προσεκτικά τα γραπτά των φοιτητών ή των φίλων, ούτε να συντάσσουν «βαρετές επιστολές» και να συνθέτουν απαιτητικά εκπαιδευτικά κείμενα και συγγράμματα, ή να τιμούν το αναγνωστικό κοινό με ουσιώδη βιβλία, ή έστω επιστημονικά άρθρα. Παρομοίως, οι ανεύθυνα κρίνοντες, π.χ. βάσει του βαθμού ασυμφωνίας του προς την επικρατούσα ενδυματολογική ατημελησία, κατά κανόνα αγνοούσαν τη χάριν συναδέλφου σοβαρή εθελοντική διακινδύνευση του Μπούρα στα δικαστήρια της δικτατορίας. Το ίδιο επιφανειακά ήταν και η επηρεασμένη από την εποχή της εικόνας γνώμη κάποιων για τα διδακτικά συγγράμματα του Μπούρα. Όμως, κατά τους ειδικούς τα συγγράμματα αυτά είναι εφάμιλλα μόνον με τα παγκοσμίως άριστα. Ομοίως άριστες ήσαν και οι επί δεκαετίες προτάσεις του Μπούρα για Πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών ειδί-

κευσης στην Προστασία και Συντήρηση Μνημείων. Σήμερα, πολύ μετά το γύρισμα του αιώνα, τα διδακτικά συγγράμματα του Μπούρα, έστω και χωρίς τις βιβλιογραφικές προσθήκες που ο ίδιος ήλπιζε από εμάς, εξακολουθούν να είναι τα κορυφαία του είδους τους και να αποτελούν την πρώτη επιλογή για ένα ευρύτατο φάσμα ενδιαφερομένων, συμπεριλαμβανομένων και των φοιτούντων στο Πανεπιστήμιο. Αν ήθελε κανείς να συνοψίσει τον Μπούρα σε μια φράση αυτή θα ήταν: άνθρωπος ασυνήθιστα εργατικός, ευφυής και ενάρετος, προσπλωμένος σε δύσκολα τηρούμενες αρχές, απέχων τρόπων εύκολης δημοτικότητας, υλικών αμοιβών, εθιμοτυπικών βραβεύσεων και διαδικασιών προβολής, ο οποίος εις πείσμα αντιξωών συνθηκών συνδύασε κορυφαίο ατομικό έργο με σπάνιας εμβέλειας κοινωνική προσφορά.

Αλλά για όλα αυτά και τους ποικίλους άλλους τομείς της πολυσχιδούς δράσης του Μπούρα, ο αναγνώστης δύναται να βρει περισσότερα στο αφιέρωμα «*Για τον Χαράλαμπο Μπούρα*» (Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2009).

Η ιδέα έκδοσης τόμου επιστημονικών μελετών αφιερωμένου στον Ήρωά μας, ως ελάχιστη έκφραση χρέους και ευγνωμοσύνης, γεννήθηκε το 1995, όταν εκείνος πλησίαζε το εξηκοστό πέμπτο έτος του. Δυστυχώς το σχετικό μυστικό έφθασε κάποτε στα αυτιά του και αμέσως, με τον χαρακτηριστικό ήπιο, αλλά ανυποχώρητο τρόπο του, ο άριστος δικαιούχος πάσης τιμής εξέφρασε μόνον αντιρρήσεις για το εγχείρημά μας. Αυτό το γνωρίζαμε, *δεν ήθελε τιμές!* Καθώς, όμως, ο χρόνος περνούσε κρίναμε προτιμότερο σιωπηρώς να παρακάμψουμε την άρνησή του. Την 10η Ιουνίου 2013 εστάλη η πρώτη εγκύκλιος προς «*συναδέλφους, φίλους και μαθητές του Χαράλαμπου Μπούρα*», η ανταπόκριση ήταν θερμή, η πρώτη συγκομιδή κειμένων μεγάλη και όταν πλέον το μυστικό διέρρευσε ήταν πλέον πολύ αργά, ακόμη και για έναν Μπούρα να επιμείνει στην παλαιά ασκητική θέση του. Ο αρχικός, μάλλον αισιόδοξος χρονικός στόχος (2014-15) δεν κατέστη δυνατός, αλλά πάντως η ετοιμασία συνεχίσθηκε, χωρίς να θυσιασθεί η ποιότητα του αποτελέσματος. Δυστυχώς η απώλεια χρόνου έναντι του αρχικού προγράμματος συνέπεσε με απείρως μεγαλύτερες απώλειες. Η αγαπητή μας Λιλή Χατζητρύφωνος, συγγραφέας του σπουδαιότατου άρθρου για τον ναό της Αγίας Αικατερίνης στη Θεσσαλονίκη, απεβίωσε προώρως (†14 Σεπτ. 2016). Ομοίως άτυχος υπήρξε και ο Slobodan Ćurčić (†3 Δεκ. 2017), άριστος ομότεχνος, επί δεκαετίες φίλος του Μπούρα και μέλος της επιστημονικής επιτροπής του παρόντος. Η θλίψη μας γι' αυτές τις απώλειες επαυξάνεται από εκείνην για την προηγηθείσα απώλεια του λατρευτού μας δασκάλου και ήρωα (†27 Ιουλ. 2016). Τώρα πλέον το ανά χείρας σύγγραμμα τιμά μόνον τη μνήμη του. Πέραν αυτού, πάντως, συμβάλλει σε ό,τι εκείνος είχε και υπεδείκνυε εις πάντας ως πρόταγμα: τη συνεχή μέριμνα για τα μνημεία, ως κοινωνικά αγαθά και την καλλιέργεια της οικείας επιστήμης ως μέρους της ανθρωπιστικής παιδείας και ως πεδίου άσκησης πνεύματος και επαγγελματικού ήθους.

Το παρόν αφιέρωμα, μια συλλογή 112 άρθρων σε δύο ογκώδεις τόμους, παρουσιάζει θεματική ευρύτητα ανταποκρινόμενη στη θεματική ευρύτητα των δημοσιεύσεων, της διδασκαλίας και της λοιπής δράσης του Χαράλαμπου Μπούρα.

Το πλήθος και το περιεχόμενο των άρθρων οφείλεται στην επιστημονική ετοιμότητα των συγγραφέων και εξίσου στην προθυμία τους για συμμετοχή. Η ευδόωση, όμως, της φιλόδοξης αυτής προσπάθειας έγινε δυνατή μόνον χάρις στη μεγάλη εμπειρία και το έμπρακτο ενδιαφέρον του εκδοτικού οίκου, αλλά και χάρις στη γενναιοδωρία του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού, του Αιγέα, του Ιδρύματος Ιωάννου Φ. Κωστοπούλου, του Ιδρύματος Δημητρίου και Αίγλης Μπότοαρν, τους οποίους και από αυτή τη θέση ευχαριστούμε θερμά.

Ειδικότερες ευχαριστίες εκφράζομε προς τις κυρίες Άννη και Αθηνά Ραγιά, για τον γενικό συντονισμό της έκδοσης και τη σελίδα προς σελίδα διαμόρφωση αυτής και προς την αρχαιολόγο κυρία Κ. Μπίρταχα για την κοπιώδη σελιδοποίηση και την εκδοτική επιμέλεια.

Οι επιμελητές

Κ. ΖΑΜΠΙΑΣ, Μ. ΚΟΡΡΕΣ, Φ. ΜΑΛΛΟΥΧΟΥ-ΤΟΥΦΑΝΝΟ, Σ. ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ

VOCABULAIRE ANTIQUE ET NOMENCLATURE MODERNE : LE SENS DE ΔΙΑΖΩΜΑ AU THÉÂTRE

JEAN-CHARLES MORETTI

Ce n'est pas le moindre mérite de Ch. Bouras que d'avoir accepté de participer au *Dictionnaire méthodique de l'architecture grecque et romaine* dont les trois volumes furent publiés entre 1985 et 1998, d'abord par R. Ginouvès et R. Martin, puis par R. Ginouvès seul¹. Collaborant avec V. Hadjimichali et lui succédant par la suite, il assura la traduction en grec moderne des termes retenus pour les différentes entrées. Dans la préface du premier volume, R. Ginouvès et R. Martin qualifiaient cette tâche de « particulièrement difficile, étant donné le point où en est arrivée cette langue dans son évolution »². L'écart considérable qui existe en grec entre un usage savant et un autre populaire rendait en effet le travail délicat. La difficulté relevait cependant aussi, et peut-être surtout, des problèmes que rencontrent les chercheurs aux prises avec deux lexiques, celui du vocabulaire antique et celui de la nomenclature moderne. Dans sa préface, le *Dictionnaire méthodique de l'architecture grecque et romaine* ne les distingue pas explicitement³, mais la visée normative de l'entreprise est clairement revendiquée. Les mots définis relèvent de la nomenclature, ce qui n'est pas le cas de leur traduction en grec ancien ou en latin, langues pour lesquelles nous ne disposons pas de nomenclature architecturale.

Les recherches sur le vocabulaire antique tendent à retrouver les différents sens que chaque terme a revêtus, et, si nécessaire, à les situer dans des temps, des lieux ou des milieux différents. Les nomenclatures modernes visent au contraire, sans négliger les usages présents et passés, à fixer et à imposer un sens unique pour chaque terme retenu. Afin de réduire les ambiguïtés néfastes au

discours scientifique, elles cherchent à limiter autant que possible la polysémie inhérente à toute langue. Les problèmes que rencontrent les chercheurs dans l'usage des deux lexiques sont particulièrement complexes quand tous deux relèvent de la même langue. Tel est le cas pour les hellénophones qui travaillent sur le monde grec antique. J'ai choisi d'illustrer ici ces difficultés par l'étude des sens donnés à διάζωμα appliqué à une partie d'un théâtre, tant dans les textes antiques que dans les ouvrages modernes.

La plupart des études consacrées à l'architecture théâtrale et les dictionnaires d'architecture antique définissent le διάζωμα, qu'ils l'écrivent en caractères grecs ou latins, et, dans ce cas, en recourant ou non à des italiques, comme une circulation horizontale qui divise les gradins d'un théâtre en plusieurs sections. Διάζωμα serait donc l'équivalent du latin *praecinctio*, parfois transcrit en « pré-cinction » en français et « Präcinction » en allemand. Tel est aussi le sens que retiennent le *Greek-English Lexicon* de H. G. Liddell et R. Scott (« gangway, giving access to the seats in a theater ») et le *Diccionario Griego-Español* de Fr. R. Adrados (« en el teatro *pasillo* ancho que dividía las gradas e iba concéntrico con ellas »)⁴. Le sens serait donc le même dans le vocabulaire grec ancien et dans la nomenclature moderne des spécialistes de l'architecture antique.

Le terme n'est pas rare dans les textes littéraires grecs antiques pour désigner soit une sorte de caleçon⁵, soit, et ce surtout dans le corpus aristotélicien, un diaphragme ou la membrane qui se trouve entre le thorax et l'abdomen des insectes⁶. Dans le domaine de l'architecture, il

1. GINOUVÈS - MARTIN 1985 ; GINOUVÈS 1992, 1998. Je remercie D. Fellague, Chr. Mauduit et C. Saliou d'avoir accepté de lire une version de cet article et de m'avoir fait part de leurs critiques.
2. GINOUVÈS - MARTIN 1985, VIII.
3. Dans la préface, le terme « nomenclature » n'est employé que pour rappeler que les termes du grec ancien et du latin n'en constituent pas une (GINOUVÈS - MARTIN 1985, 10).

4. Le terme se trouve dans le *DGE* IV. La même définition est donnée pour διάζωμα.

5. Par exemple Thucydide I 6, 5.

6. Voir les références dans l'index de LOUIS 1973, 123, s.v. διάζωμα.

peut s'appliquer à une frise⁷. Il n'est attesté pour désigner une partie d'un théâtre que dans de très rares inscriptions impériales d'Asie Mineure, où apparaît aussi la variante διάζωμα. Transcrit en caractères latins, il est employé une fois par Vitruve, qui fournit à ce jour la plus ancienne attestation du terme et sa seule mention dans un texte littéraire.

Le sens de διάζωμα dans les inscriptions

Les deux formes, διάζωμα et διάζωμα, se trouvent dans deux inscriptions d'époque julio-claudienne qui proviennent du théâtre d'Aphrodisias. Il s'agit de deux dédicaces de diverses parties de l'auditorium dans lesquelles la personne qui a supervisé les travaux précise qu'elle a aussi promis ce qui est désigné comme τὸ τρίτον διάζωμα τοῦ θεάτρου dans l'un des deux textes⁸ et τὸ τρίτον διάζωμα τοῦ θεάτρου dans l'autre⁹. Dans son étude sur les inscriptions du théâtre d'Aphrodisias publiée en 1991, J. Reynolds a proposé d'y reconnaître une rangée de gradins en traduisant par « the third bank of seats (?) »¹⁰.

Une dédicace de 147, inscrite au flanc nord-ouest du bâtiment de scène de Patara, conduit à retenir un autre sens¹¹. Le texte, qui mentionne plusieurs travaux financés au théâtre par un père et sa fille, se termine ainsi :

τὸ δὲ ἐνδέκατον

15 τοῦ δευτέρου διαζώματος βάρθρον καὶ τὰ βῆλα
τοῦ θεάτρου κατασκευασθέντα ὑπὸ τε τοῦ
πατρὸς αὐτῆς καὶ ὑπ' αὐτῆς
προανέτεθη καὶ παρεδόθη κατὰ τὰ ὑπὸ τῆς κρατίστης
βουλῆς ἐψηφισμένα.

« le onzième gradin du second niveau et les velums du théâtre qui ont été installés par son père et par elle-même, avaient été consacrés auparavant et offerts suivant les décisions votées par l'excellent Conseil. »

La situation d'un rang de gradin (βάρθρον) dans le second διάζωμα ne laisse pas douter que ce dernier terme

désigne un ensemble de gradins placés entre deux circulations horizontales ou entre une circulation et le sommet du théâtre. L'inscription fait donc référence au onzième gradin de la partie supérieure de l'auditorium du théâtre de Patara¹², qui possédait deux volées de gradins. E. Reisch l'avait bien expliqué dès 1903 dans l'article διάζωμα de la *Realencyclopädie*¹³, où il proposait de traduire le terme par « Rang » ou « Stockwerk »¹⁴. On peut hésiter sur la traduction la plus pertinente. « Stockwerk » / « étage » paraît mal venu pour un niveau de gradins¹⁵ et « Rang » / « galerie », correspond, tout comme « balcon », à une forme architecturale du théâtre à l'italienne, qui n'a pas son équivalent dans le théâtre antique : c'est sans doute pourquoi, E. Reisch avait usé de guillemets pour « Rang »¹⁶. En français, le terme « zone » rendrait bien l'étymologie et serait d'autant mieux venu que Malalas emploie ζώνη dans le même sens que διάζωμα¹⁷, mais le terme n'a pas de sens architectural. « Niveau » ou « volée » paraissent mieux convenir, même si l'on ne trouve dans ces termes ni l'idée de séparation ni celle de bande et même de bande arquée que contient διάζωμα.

La dernière attestation épigraphique de διάζωμα que l'on puisse citer n'apporte pas grand-chose sur le sujet qui nous retient. Elle se trouve dans une inscription de Smyrne¹⁸ dans laquelle on a proposé de reconnaître un règlement concernant les places dans le *syned[rion]*, mais la pierre est trop fragmentaire pour assurer cette interprétation.

Le sens de diazoma dans le De Architectura de Vitruve

Le passage du *De Architectura* dans lequel Vitruve emploie une transcription latine de διάζωμα mérite en revanche que l'on s'y attarde. Il se trouve au livre V du traité, dans un développement où sont exposées les limites de l'usage des rapports modulaires pour la conception des théâtres (Vitruve V 6, 7). En voici le texte et la

7. Par exemple Plutarque, *Périclès* 7. Pour d'autres attestations, voir ORLANDOS - TRAVLOS 1986, s. v. διάζωμα.
8. Récemment : REYNOLDS 1991, 24-25, n° A 5, l. 3 (SEG 1991. 915) ; *I Aph* 8.113.
9. Récemment : REYNOLDS 1991, 23, n° A 2, l. 12-13 (SEG 1991. 912) ; *I Aph* 8.108.
10. Traduction reprise dans *I Aph*.
11. *CIG* 4283 (*JGRP* III, 664) ; *TAM* II, 408, avec fac-similé (GALLINA 1974, 210-211, n° 11) ; ENGELMANN 2012, 222-223, n° 4. Sur le théâtre de Patara, voir en dernier lieu : PIESKER - GANZERT 2012.
12. Sur ce gradin voir MORETTI 1993, 153-156 et PIESKER - GANZERT 2012, 80.

13. REISCH 1903. Même interprétation dans MORETTI 1993, 153, n. 66 et ENGELMANN 2012, 223. R. CAGNAT dans les *JGRP* III, 664 traduisait cependant διάζωμα par *praecinctio*.
14. D'où, sans doute, la traduction de διάζωμα par « étage » retenue par ROBERT 1965, 128.
15. Sur la différence entre galerie et balcon dans le théâtre à l'italienne, voir ROY 1992.
16. Le terme a aussi été employé dans sa traduction de l'inscription de Patara par ENGELMANN 2012, 223.
17. Malalas, *Chronique* IX 14 et X 10 (éd. I. Thurn). Les deux mots pouvaient aussi désigner une frise (Pausanias V 10, 5).
18. *ISmyrna* 717, l. 4.

traduction publiés par C. Saliou en 2009 dans la Collection des Universités de France :

Sunt enim res quas et in pusillo et in magno theatro necesse est eadem magnitudine fieri propter usum, uti gradus, diazomata¹⁹, pluteos, itinera, ascensus, pulpita, tribunalia et si qua alia intercurrunt, ex quibus necessitas cogit discedere ab symmetria, ne impediatur usus.

« Il y a en effet des parties qu'il est nécessaire, pour des raisons pratiques, de faire de mêmes dimensions aussi bien dans un tout petit théâtre que dans un grand, comme les gradins, les paliers, les garde-corps, les circulations, les montées, le plateau, les tribunes et, le cas échéant, d'autres éléments pour lesquels la nécessité contraint de s'écarter des rapports modulaires, à moins de les rendre impropres à tout usage. »

La traduction de diazomata par « paliers », retenue par C. Saliou, s'inscrit dans la longue tradition des éditions du traité de Vitruve. En 1544, G. Philandrier commente ainsi *Diazomata* : « *Præcinctiones & veluti transversa cingula, idest interiectas gradibus areolas* »²⁰. En 1556, D. Barbaro traduit *diazomata* en italien par « cinte »²¹ et en 1612, dans le *De verborum Vitruvianorum significatione* de B. Baldi, on trouve sous l'entrée « *Diazomata* » « *vide Præcinctiones* ». En 1673, Cl. Perrault traduit aussi *diazomata* par « palliers »²² et en 1847, Ch.-L. Mauftras par « précinctions »²³. Plus proches de nous, A. Choisy traduit par « chemins de ceinture »²⁴, Fr. Granger par « the semi-circular passages »²⁵, C. Fensterbusch par « Gürtelgänge »²⁶, I. D. Rowland par « transverse aisles »²⁷, A. Corso et E. Romano par « pianerottoli »²⁸ et ils mentionnent dans leur commentaire les textes d'Aphrodisias, mais pas celui de Patara.

Dans l'énumération faite par Vitruve des éléments du théâtre « qu'il est nécessaire, pour des raisons pratiques, de faire de mêmes dimensions aussi bien dans un tout

petit théâtre que dans un grand » la mention de circulations horizontales ne serait pas déplacée et l'assimilation de διάζωμα à *praecinctio* a paru d'autant plus vraisemblable que l'étymologie de διάζωμα, qui est de la même famille que ζώννυμι (ceindre, se ceindre) et donc de ζώνη (ceinture), est analogue à celle de *praecinctio*, qui dérive de *cingere* (ceindre)²⁹. Dans son traité, Vitruve emploie cependant à quatre reprises le terme *praecinctio*³⁰ (II 8, 11 ; V 3, 4 ; V 6, 2 ; V 7, 2) et l'on ne saurait expliquer ni pourquoi dans ce seul passage il aurait évité ce mot pour recourir à un terme grec particulièrement rare, ni pourquoi, après avoir précisé en V 3, 4 que le nombre des précinctions dépend de la hauteur du théâtre et que « leur hauteur ne doit pas excéder la largeur du passage », il serait revenu sur leurs dimensions en V 6, 7. Aussi quelques rares traducteurs ont-ils avancé d'autres hypothèses pour rendre compte du terme grec. Dans son édition de Vitruve publiée avec J. Goujon en 1547, J. Martin traduit *diazomata* par « Diazomes ou ordres »³¹. J. de Laet, dans son ouvrage composite paru en 1649, cite l'explication de Philandrier et ajoute ceci : « *Alias diazomatis nomine intelligam cornices, quibus contignationes discernuntur, aut quae ornamenti magis quam alicujus necessitatis gratia adduntur, ut in exteriori palatio Nervae radices montis Quirinalis* »³². Selon lui, les *diazomata* seraient donc des corniches. Le contexte dans lequel Vitruve emploie le terme rend ces hypothèses peu probables, car on ne voit pas en quoi les dimensions d'un ordre ou d'une corniche devraient être les mêmes dans les petits et dans les grands théâtres « pour des raisons pratiques », *propter usum*. De ce point de vue, le choix fait par Ch. Texier dans sa *Description de l'Asie Mineure*, où il emploie *diazoma* pour désigner un podium bordant en amont une précinction³³ a plus de vraisemblance, même si aucun texte antique ne le justifie.

Le sens dorénavant établi de διάζωμα dans les inscriptions impériales d'Asie Mineure, invite à se deman-

19. Rappelant que la transcription de -ω- en -u- est fréquente en latin tardif, C. Saliou a choisi, après d'autres, de corriger *diazomata*, qui se trouve dans tous les manuscrits, en *diazomata* (SALIOU 2009, 251).

20. PHILANDRIER 1544, 164.

21. BARBARO 1556, 155. Il accompagne sa traduction du commentaire suivant : « Noi hauemo interpretato cinte, quella parola, che egli dici Diazomata, & altroue ha detto Precinctiones, & cofi bifogna auuertire, che bene s'peffo Vitru. ufa piu uocaboli d'una ifteffa cofa Tribunalia egli chiama tutte quelle parti, allequali s'ascende per gradi, & di cio, nel quarto libro ragionato ne hauemo ».

22. PERRAULT 1673, 167 ; PERRAULT 1684, 175.

23. MAUFRAS 1847, 489.

24. CHOISY 1909, II, 243.

25. GRANGERS 1931, 287.

26. FENSTERBUSCH 1976, 233.

27. ROWLAND - HOWE 1999, 69. Voir aussi la légende de la fig. 83, p. 247, où est admise une équivalence entre *praecinctiones*, *itinera* et *diazomata*.

28. CORSO - ROMANO 1997, I, 573.

29. C. Saliou en fait la remarque dans son commentaire : SALIOU 2009, 251.

30. Sur la rareté du terme en dehors du *De Architectura* : SALIOU 2009, 174.

31. MARTIN - GOUJON 1547, 77.

32. DE LAET 1649, 90.

33. Au théâtre d'Aizanoi : TEXIER 1839, 113 ; au théâtre de Hiérapolis : TEXIER 1839, 142.

der si Vitruve a pu retenir cette acception du terme, autrement dit si l'architecte a prescrit de faire dans tous les théâtres des sections de gradins de dimensions identiques ? L'hypothèse éviterait d'attribuer à Vitruve une erreur dans la compréhension de sa source grecque et l'on pourrait faire valoir pour la défendre que l'on ne trouve pas dans le *De Architectura* de mot latin s'appliquant aux différentes sections d'une *cavea*. Ne recourant pas à ce dernier terme³⁴, l'architecte ne connaît pas les expressions d'*ima*, *media* et *summa cavea* et n'emploie pas non plus pour les désigner génériquement le terme de *maenianum*, qui a été retenu dans la nomenclature moderne, bien qu'il ne soit que très rarement employé dans ce sens dans les textes antiques³⁵. Si l'absence de terme latin pourrait donc expliquer un emprunt au grec, il paraîtrait cependant étrange que Vitruve ait prescrit de construire des niveaux de gradins de mêmes dimensions dans les petits et dans les grands théâtres, d'autant qu'il ne fournit dans son traité aucune indication sur le nombre de gradins à regrouper. Dans ses commentaires du cinquième livre des fables de Phèdre publiés en 1826, J.-B. Gail a avancé une hypothèse qui permettrait de résoudre la difficulté³⁶. Selon lui, les *diazomata* ne désigneraient pas un niveau de gradins courants, mais les degrés bas destinés aux sièges mobiles des sénateurs en bordure de l'orchestra³⁷. Vitruve aurait précisé, avant d'aborder la disposition du front de scène, que leurs dimensions ne devaient pas varier en fonction de la taille des théâtres. L'hypothèse me séduit sans me convaincre totalement. Que Vitruve ait songé pour *diazoma* à une partie du théâtre différente de celle que désigne διάζωμα dans les inscriptions de Patara et d'Aphrodisias et que le terme se soit appliqué à une circulation distincte de la *praecinatio* reste possible, même si nous ne saurions préciser ce sens. Nous aurions alors affaire à l'un de ces nombreux termes grecs pour lesquels Vitruve nous a transmis une signification qui n'est pas attestée dans d'autres textes. En 1964, P. Ruffel a ainsi recensé dans le *De Architectura* cent trente mots grecs qui sans ce traité nous seraient inconnus ou ne seraient pas connus dans les acceptions que leur donne Vitruve³⁸.

34. Vitruve n'emploie pas *cavea*, mais il utilise à plusieurs reprises le terme *gradatio*.

35. SEAR 2006, 2 ; SALIOU 2009, 114-115, qui donne les références aux deux inscriptions où *maenianum* désigne un niveau de gradins dans un théâtre ou un amphithéâtre et indique les sens de *maenianum* chez Vitruve.

36. L'hypothèse se trouve dans un riche excursus que J.-B. Gail a ajouté à l'édition de la fable V 7 rédigée par J.G.S. Schwabe : SCHWABE 1926, 377.

Le sens de diazoma dans la nomenclature moderne
Quoi qu'il en ait été, il apparaît que le sens donné à *diazoma* dans la nomenclature adoptée pour décrire les théâtres grecs trouve son origine dans l'interprétation du texte de Vitruve V 6, 7 qui a été admise à partir du XVIe s. et qui s'est par la suite largement diffusée sans être remise en question par la publication de la dédicace gravée sur le théâtre de Patara. R. Walpole, qui fut le premier à publier cette inscription en 1820, d'après une copie de C. R. Cockerell et F. Beaufort, admit la traduction traditionnelle tout en soulignant qu'elle ne convenait pas. Il traduisit τὸ δὲ ἐνδέκατον τοῦ δευτέρου διαζώματος βᾶθρον par « the eleventh step of the second Præcinctio », en notant dans son commentaire que cela « points out a different meaning from that usually given to the word ΔΙΑΖΩΜΑ »³⁹.

Sans chercher à faire un inventaire exhaustif des innombrables publications qui admettent l'équivalence entre διάζωμα et *praecinatio*, j'en mentionne ci-dessous quelques-unes qui me paraissent constituer des jalons significatifs dans l'histoire des recherches sur le théâtre antique. Elles relèvent de genres différents, études anciennes sur le monument, récits de voyageurs, publications consacrées à l'architecture ou dictionnaires.

— Dans son *Athènes ancienne et nouvelle et l'état présent de l'Empire des Turcs, contenant la vie du sultan Mahomet IV... par le Sr. de La Guilletière*, dont la seconde édition parue à Paris en 1675, G. Guillet de Saint-George, admet l'équivalence entre *diazoma*, qu'il prend pour un pluriel, et *praecinatio*. Il traduit ces mots par "Coridors, Retraites ou Paillers"⁴⁰.

— Il est question d'une « précincition, que les Grecs appelloient διάζωμα » dans la description du théâtre de Sagonte faite par D. Emmanuel Marti et citée par B. de Montfaucon dans *L'Antiquité expliquée et représentée en figures*⁴¹.

— A.-L. Millin dans son *Dictionnaire des Beaux Arts*, paru en 1806, définit ainsi « Diazomata » : « repos ou palliers, ménagés de distance en distance dans la circonférence des gradins des amphithéâtres ou des théâtres. Ce nom vient

37. Certains commentateurs ont pensé qu'il en était question en V 6, 3, mais il est permis d'en douter : SALIOU 2009, 239-241.

38. RUFFEL 1964, qui ne commente pas *diazoma*.

39. WALPOLE 1920, 534-537.

40. GUILLET DE SAINT-GEORGE 1675, 310-311. Voir aussi 313 et 330.

41. MONTEFAUCON 1722, 239.

de ce que ces larges gradins de repos formoient, à la vue, des zones qui ressembloient à des ceintures »⁴².

— L'équivalence entre διάζωμα et *praecinatio* est aussi admise par J. Stuart et N. Revett dans leurs *Antiquities of Athens Measured and Delineated*, qui parurent entre 1762 et 1816, ainsi que dans le supplément aux *Antiquities of Athens and other places in Greece, Sicily etc.* publié en 1830 par C.R. Cockerell, W. Kinnard, T.L. Donaldson, W. Jenkins et W. Railton. Ces derniers énoncent clairement cette équivalence⁴³ (p. 38) et utilisent abondamment *diazoma* dans le chapitre intitulé « On the form, arrangement, and construction of the Greek theater »⁴⁴.

— Dans son *Dictionary of Roman and Greek Antiquities* qui connut de nombreuses éditions sous le titre *A dictionary of Roman and Greek antiquities* et fut traduit dans plusieurs langues, A. Rich définit ainsi « Diazoma » : « Properly a Greek word Latinised (Vitruv. v, 6, 7), for which the genuine Latin term is *Præcinatio* ; under which it is explained. »⁴⁵

— En 1851, Fr. Wieseler dans ses *Theatergebäude und Denkmäler des Bühnenwesens bei den Griechen und Römern* emploie indifféremment « Diazoma », « Umlaufgange » et « Präcinatio »⁴⁶.

— Dans leur article consacré au théâtre, le *Dictionary of Greek and Roman culture* de W. Smith, W. Wayte et G. E. Marindin⁴⁷ tout comme le *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines* de Ch. Daremberg et E. Saglio⁴⁸ donnent le même sens à διάζωμα et à *praecinatio*.

La liste pourrait être aisément allongée même avec des ouvrages en grec moderne où, pourtant, διάζωμα a conservé le sens qu'il avait en grec ancien. Actuellement, dans un théâtre ou un stade dans lequel les gradins sont divisés par des circulations horizontales, les places sont réparties en κάτω et άνω, voire μεσαίο διάζωμα, mais les

dictionnaires enregistrent, à côté de ce sens courant, le sens savant issu de l'interprétation du terme qui s'est imposée dans les traductions de Vitruve à partir de la Renaissance⁴⁹. Dans les études sur le théâtre grec antique rédigées en grec moderne, διάζωμα dans le sens de précinatio s'est imposé⁵⁰ au détriment de δίοδος, qui est le terme qui apparaît dans les comptes du théâtre de Délos pour désigner la circulation divisant en deux les gradins⁵¹, et de διάδρομος, qui est employé en grec moderne pour désigner une circulation horizontale dans un édifice de spectacle.

Diazoma n'est pas le seul terme emprunté au grec antique qui ait été retenu dans notre nomenclature architecturale de manière indue et son usage est si fermement établi que plusieurs spécialistes du théâtre grec considèrent qu'il est justifié par des textes antiques⁵². Cette confusion entre le lexique de la nomenclature architecturale moderne et celui du vocabulaire antique, qu'entretient et augmente l'usage des italiques et des pluriels grecs ou latins, invite à s'interroger sur nos pratiques dans lesquelles la diversité des usages n'est pas moins grande que celle des normes éditoriales. Actuellement, on pourra tout aussi bien lire que le théâtre d'Athènes possédait « un *diazoma* » ou « un diazoma » et celui de Mégalopolis « deux *diazomata* », « deux diazomata » ou « deux diazomas », voire « deux *diazomas* ». Écrire qu'il y avait deux diazomata dans l'édifice d'Athènes et trois dans celui de Mégalopolis en donnant au terme le sens qu'il avait en grec ancien conduirait à coup sûr à des contre-sens, même pour les lecteurs les plus avertis. Le risque de ne pas être compris ne serait pas moins grand à écrire que le théâtre d'Athènes avait une *diodos* et que celui de Mégalopolis en avait deux.

Dans ces conditions, cela fait longtemps qu'il m'a semblé que la moins mauvaise solution, celle qui était la

42. MILLIN 1806, I, 445. Une définition très proche se trouve dans le *Dictionnaire historique d'architecture* d'A. Quatremère de Quincy : les « Diazomata, étoient, dans la circonférence des gradins des amphithéâtres ou théâtres, les repos ou paliers que l'on ménageoit de distance en distance. On les appeloit ainsi, parce que ces larges gradins de repos formoient à la vue des zones qui ressembloient à des ceinture » (QUATREMÈRE DE QUINCY 1832, 524).

43. COCKERELL - KINNARD et al. 1830, 38.

44. COCKERELL - KINNARD et al. 1830, 34-51.

45. RICH 1849, 241.

46. WIESELER 1851, 27-29, 115.

47. SMITH - WAYTE - MARINDIN 1890, s. v. theatrum.

48. NAVARRE 1919.

49. Voir par exemple le *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής* 1998, s. v. διάζωμα. Le dictionnaire de G.D. Babinotis (BABINIOTIS 2002, s. v. διάζωμα) ne retient cependant que les sens de frise et de circulation horizontale dans les stades et les théâtres, sens qui sont tous deux aussi enregistrés par le *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής* 1998.

50. PAPATHANASOPOULOS 1987 ; GEORGIOUSOPOULOS - GOGOS 2004, 40-49 ; GOGOS 2005, 245 ; GOGOS - PETRAKOU 2012, 15 ; KORRÈS 2014, 34.

51. *JG XI* 2, 203, A, l. 82-88 ; FRAISSE - MORETTI 2007, 184-188 et 210.

52. Entre autres : HAIGH 1907, 98 ; NAVARRE 1925, 12 ; PICKARD-CAMBRIDGE 1946, 139 ; DILKE 1948, 130 ; SEAR 2006, 2 ; GOGOS - PETRAKOU 2012, 151.

plus honnête et qui permettait au mieux de distinguer nomenclature architecturale moderne et vocabulaire antique, consistait à traiter sur le même plan tous les termes d'origine grecque ou latine qui, pour de bonnes ou de mauvaises raisons, avaient été adoptés dans notre nomenclature, et donc de retenir pour chacun un sens conforme aux usages savants contemporains et de leur faire suivre les règles de la morphologie moderne⁵³. Dans le cas de diazoma, cela revient à lui accorder le sens habituellement attesté dans les études sur le théâtre grec antique depuis près de cinq siècles tout en signalant, par l'emploi de caractères droits et d'un pluriel français, que le terme relève d'une nomenclature moderne. Employer l'italique et le pluriel grec laisserait penser que le mot est utilisé avec son sens antique et recourir à la forme francisée de « diazome », employé par Chateaubriand dans ses *Mémoires d'Outre-Tombe*⁵⁴, reviendrait à se distinguer de la tradition érudite⁵⁵ et à y ajouter de la confusion.

Dans le premier volume de leur *Dictionnaire méthodique de l'architecture grecque et romaine*, R. Ginouvès et

R. Martin écrivaient à propos d'« opus vermiculatum », qu'ils transcrivaient sans italique, « cette expression, qui n'est pas antique, est souvent utilisée, pour des raisons à la fois de commodité et d'habitude, dans la littérature archéologique »⁵⁶. Elle le sera sans doute longtemps, tout comme le mot diazoma, pour désigner ce qu'elle n'a jamais désigné dans l'Antiquité. À l'abandonner, on introduirait une difficulté supplémentaire pour se comprendre et appréhender les études déjà écrites sur le sujet. Les historiens et archéologues que nous sommes, producteurs de textes et d'images, ont tout à gagner à accepter l'histoire de la profession et de ses pratiques verbales, à la connaître et à l'analyser. Il n'y a pas à donner à notre nomenclature plus de valeur qu'elle ne le mérite : dans ce lexique, le choix des termes a moins d'importance que la précision de leur définition et la diffusion de leur usage dans la littérature scientifique. Marquer, d'une manière ou d'une autre, l'écart entre les mots antiques de ce lexique et le vocabulaire employé par les Anciens revient à reconnaître la richesse des langues anciennes et nos incertitudes sur le sens de certains mots.

JEAN-CHARLES MORETTI

Institut de recherche sur l'architecture antique,
CNRS, MOM,
Université Lumière Lyon 2, France
jean-charles.moretti@mom.fr

53. MORETTI 1994-95, 44, n. 4 ; FRAISSE - MORETTI 2007 (avec justification de cette pratique, p. xx) ; MORETTI 2011 (avec justification de cette pratique, p. 25).

54. Chateaubriand décrit la vue qu'il avait quand il était assis « sur le diazome » du perron du château de Combourg (*Mémoires d'Outre-Tombe*, livre premier, chap. 7, p. 45 dans l'édition de la Pléiade, Paris, Gallimard, 1951).

55. Quelques traducteurs de Vitruve, dont J. Martin, que j'ai déjà cité (MARTIN - GOUJON 1547, 77), ont cependant traduit diazomata par « Diazomes ».

56. GINOUVÈS - MARTIN 1985, 149-150.

BIBLIOGRAPHIE

- BABINIOTIS, G.D. 2002. *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας με σχόλια για τη σωστή χρήση των λέξεων : ερμηνευτικό, ετυμολογικό, ορθογραφικό, συνωνύμων, αντιθέτων, κυρίων ονομάτων, επιστημονικών όρων, ακρωνυμίων* (seconde éd.), Athènes.
- BARBARO, D. 1556. *I dieci libri dell'architettura di M. Vitruvio tradutti et commentati da Monsignor Barbaro...*, Venise.
- CHOISY, A. 1909. *Vitruve*, Paris.
- COCKERELL, C.R. - W. KINNARD - T.L. DONALDSON - W. JENKINS - W. RAILTON 1830. *Antiquities of Athens and other places in Greece, Sicily etc. Supplementary to the Antiquities of Athens by James Stuart, F.R.S. F.S.A. and Nicholas Revett, Volume the fourth*, Londres.
- CORSO, A. - E. ROMANO 1997. *Vitruvio, De Architectura*, Turin.
- DE LAET, J. 1649. *M. Vitruvii Pollionis De architectura libri decem. Cum notis, castigacionibus et observationibus Guilielmi Philandri integris ; Danielis Barbari excerptis, et Claudii Salmasii passim insertis. Praemittuntur Elementa architecturae collecta ab... Henrico Wottono... Accedunt Lexicon Vitruvianum Bernardini Baldi... ; Et ejusdem Scamilli impares Vitruviani. De Pictura... Leonis Baptistae de Albertis... Omnia in unum collecta, digesta, et illustrata a Ioanne de Laet Antwerpiano*, Amsterdam.
- DILKE, O.A.W. 1948. « The Greek Theatre Cavea », *BSA* 43, 125-192.
- ENGELMANN, H. 2012. « Inschriften », in: PIESKER - GANZERT 2012, 219-229.
- FENSTERBUSCH, C. 1976. *Vitruv zehn Bücher über Architektur*, Darmstadt.
- FRAISSE, PH. - J.-CH. MORETTI 2007. *Délos XLII, Le Théâtre*, Paris.
- GALLINA, M. 1974. « Epigrafi relative ai teatri », in: D. DE BERNARDI FERRERO (éd.), *Teatri classici in Asia Minore IV. Deduzioni e proposte* (Studi di architettura antica 5), Rome, 193-239.
- GEORGIOPOULOS, K. - S. GOGOS 2004. *Επίδαυρος: το αρχαίο θέατρο, οι παραστάσεις*, Athènes.
- GINOUVÈS, R. - R. MARTIN 1985. *Dictionnaire méthodique de l'architecture grecque et romaine I. Matériaux, techniques de construction, techniques et formes du décor* (CÉFR 84.1), Paris - Rome.
- GINOUVÈS, R. 1992. *Dictionnaire méthodique de l'architecture grecque et romaine II. éléments constructifs : supports, couverture, aménagements intérieurs* (CÉFR 84.2), Paris - Rome.
- GINOUVÈS, R. 1998. *Dictionnaire méthodique de l'architecture grecque et romaine III. Espaces architecturaux, bâtiments et ensembles* (CÉFR 84.3), Paris - Rome.
- GOGOS, S. 2005. *Το αρχαίο θέατρο του Διονύσου: αρχιτεκτονική μορφή και λειτουργία*, Athènes.
- GOGOS, S. - K. PETRAKOU 2012. *Λεξικό του αρχαίου θεάτρου*, Athènes.
- GRANGER, FR. 1931. *Vitruvius On Architecture in two volumes*, I, Londres.
- GUILLET DE SAINT-GEORGE, G. 1675. *Athènes ancienne et nouvelle et l'estat présent de l'Empire des Turcs : contenant la vie du sultan Mahomet IV... par le S. de La Guilletière*, seconde éd, Paris.
- HAIGH, A.E. 1907. *The Attic theatre. A description of the stage and theatre of the Athenians, and of the dramatic performances at Athens*, (3 ed. revised by A. W. Pickard-Cambridge), Oxford.
- KORRES, M. 2014. *Η στέγη του Ηρώδειου και άλλες γιγάντιες γεφυρώσεις*, Athènes.
- Λεξικό της κοινής νεοελληνικής 1998 : Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ιδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), Λεξικό της κοινής νεοελληνικής, Thessalonique.
- LOUIS, P. 1973. *Aristote, Marche des animaux. Mouvement des animaux. Index des traités biologiques*, Collection des Universités de France, Paris.
- MARTIN, J. - J. GOUJON 1547. *Architecture, ou Art de bien bastir de Marc Vitruve Pollion Auteur romain antique: mis de latin en françoys par Jan Martin Secrétaire de Montseigneur le Cardinal de Lenoncourt, pour le roy très chrestien Henry II*, Paris.
- MAUFRAS, CH.-L. 1847. *L'architecture de Vitruve I*, Paris.
- MILLIN, A.-L. 1806. *Dictionnaire des Beaux Arts*, Paris.
- MONTFAUCON, B. DE 1722. *L'Antiquité expliquée et représentée en figures. Tome troisième, seconde partie. Les Bains, les Mariages, les grands & petits Jeux, les Pompes, la Chasse, la Pêche, les Arts, &c.* (Seconde édition, revue et corrigée), Paris.
- MORETTI, J.-CH. 1993. « Étude sur la nomenclature grecque de l'architecture théâtrale : πέτασος et la dénomination grecque des velums », *Anatolia antiqua* 2, 133-158.
- MORETTI, J.-CH. 1994-95. « Le théâtre antique », *Revue d'archéologie moderne et d'archéologie générale* 12, 43-76.
- MORETTI, J.-CH. 2011. *Théâtre et société dans la Grèce antique, Références* (nouvelle édition), Paris.
- NAVARRÉ, O. 1919. « Theatrum », in: CH. DAREMBERG - E. SAGLIO, *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines* V, Paris, 178-205.
- NAVARRÉ, O. 1925. *Le Théâtre grec. L'édifice, l'organisation matérielle, les représentations*, Paris.
- ORLANDOS, A. - I.K. TRAVLOS 1986. *Λεξικόν αρχαίων αρχιτεκτονικών όρων* (Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας 94), Athènes.
- PAPATHANASOPOULOS, TH.G. 1987. « Το θέατρο του Διονύσου : η μορφή του κοίλου », in: *Αναστήλωση, συντήρηση, προστασία μνημείων και συνόλων* B, Athènes, 31-60.
- PERRAULT, CL. 1673. *Les Dix Livres d'architecture de Vitruve, corrigez et traduits nouvellement en françois avec des notes et des figures*, Paris.
- PERRAULT, CL. 1684. *Les Dix Livres d'architecture de Vitruve corrigez et traduits nouvellement en françois avec des notes et des figures* (2e édition), Paris.
- PHILANDRIER, G. 1544. *In decem libros M. Vitruvii Pollionis de architectura annotationes*, Rome.
- PICKARD-CAMBRIDGE, A.W. 1946. *The Theatre of Dionysus in Athens*, Oxford.
- PIESKER, K. - J. GANZERT 2012. *Patara II.2. Das Theater von Patara. Ergebnisse der Untersuchungen 2004 bis 2008*, Istanbul.

- QUATREMÈRE DE QUINCY, A. 1832. *Dictionnaire historique d'architecture* I, Paris.
- REISCH, E. 1903. « Διάζωμα », *Paulys Realencyclopädie der Classischen Alterumswissenschaft, Neue Bearbeitung* V.1, col. 355, Stuttgart.
- REYNOLDS, J. 1991. « Epigraphic Evidence for the Construction of the Theatre: 1st c. B.C. to mid 3rd c. A.D. », in: R.R.R. SMITH - K.T. ERIM (éd.), *Aphrodisias Papers 2 (JRA Suppl. 2)*, 15-28.
- RICH, A. 1849. *Illustrated companion to the Latin dictionary, and Greek lexicon: forming a glossary of all the words representing visible objects connected with the arts, manufactures, and everyday life of the Greeks and Romans*, Londres.
- ROBERT, L. 1965. *Hellenica. Recueil d'épigraphie, de numismatique et d'antiquités grecques*, XIII, *d'Aphrodisias à la Lycaonie*, Paris.
- ROY, A. 1992. *Dictionnaire raisonné et illustré du théâtre à l'italienne*, Arles.
- ROWLAND, I.D. - TH.N. HOWE 1999. *Vitruvius. Ten Books on Architecture*, Cambridge.
- RUFFEL, P. 1964. « Mots grecs dans Vitruve », in: *Hommage à J. Bayet, Latomus*, 627-639.
- SALIOU, C. 2009. *Vitruve, De l'architecture V, Collection des Universités de France*, Paris.
- SCHWABE, J.G.S. 1826. *Phaedri Fabularum aesopiarum libri quinque quales omni parte illustratos publicavit Joann. Gottlob. Sam. Schwabe. Volumen 2. Accedunt Romuli Fabularum aesopiarum libri quator, quibus novas Phaedri fabellas cum notulis variorum et suis subjunxit Joann. Bapt. Gail...* (Bibliotheca classica latina), Paris.
- SEAR, FR. 2006. *Roman Theatres. An Architectural Study*, Oxford.
- SMITH, W. - W. WAYTE - G.E. MARINDIN 1890. *A Dictionary of Greek and Roman Culture*, Londres.
- TEXIER, CH. 1939. *Description de l'Asie Mineure faite par ordre du gouvernement français de 1833 à 1837*, I, Paris.
- WALPOLE, R. 1820. *Travels in Various Countries of the East; Being a Continuation of Memoirs relating to European and Asiatic Turkey*, Londres.
- WIESELER, FR. 1851. *Theatergebäude und Denkmäler des Bühnenwesens bei den Griechen und Römern*, Göttingen.

Π Ε Ρ Ι Λ Η Ψ Η

ΑΡΧΑΙΟ ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΟΝΟΜΑΤΟΛΟΓΙΑ:
Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΔΙΑΖΩΜΑΤΟΣ ΣΤΟ ΘΕΑΤΡΟ

JEAN-CHARLES MORETTI

Οι περισσότερες μελέτες που αφορούν στην αρχιτεκτονική των θεάτρων και τα λεξικά αρχαίων αρχιτεκτονικών όρων ορίζουν το διάζωμα ως έναν οριζόντιο διάδρομο που διαιρεί το κοίλον ενός θεάτρου σε μικρότερα τμήματα. Το αρχαίο ελληνικό διάζωμα θα ήταν λοιπόν το αντίστοιχο του λατινικού *praecinctio*.

Ωστόσο, τρεις επιγραφές που αφορούν στα θέατρα της Αφροδισιάδας και των Πατάρων δεν αφήνουν καμία αμφιβολία ότι ο όρος, που γράφεται *διάζωμα* ή *διάζωσμα*, χαρακτηρίζει μια σειρά εδωλίων που βρίσκονται ανάμεσα σε δυο οριζόντιους διαδρόμους. Είναι δηλαδή το αντίστοιχο του λατινικού *maenianum* και η σημασία

που έχει στα νέα ελληνικά δεν διαφέρει από εκείνη που είχε στα αρχαία. Ο Βιτρούβιος V 6, 7 χρησιμοποιεί τον πληθυντικό *διαζώματα* με τρόπο που η σημασία τους δεν προκύπτει σαφώς από τα συμφραζόμενα. Ωστόσο, ήδη από το 16ο αιώνα κυριάρχησε η αντιστοίχιση του *διαζώματα* με το *praecinctiones*, οπότε και η χρήση του *διάζωμα* με τη σημασία του διαδρόμου κυκλοφορίας στην επιστημονική γλώσσα σχετικά με τα αρχαία θέατρα. Όλες αυτές οι παραλλαγές δημιουργούν σκέψεις για τις αποκλίσεις των αρχιτεκτονικών όρων μεταξύ Ελλήνων και Λατίνων και για την ονοματολογία που χρησιμοποιούμε στις μελέτες μας για τα αρχαία μνημεία.